

Laris Borić

NARUČITELJSKI PROFIL CREŠANINA FRA ANTONIJA MARCELLA PETRISA (OKO 1450. – 1526.), GENERALA FRANJEVAČKOG REDA I NOVIGRADSKOG BISKUPA*

Dr. sc. Laris Borić, izvanredni profesor
Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest umjetnosti
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, HR-23000 Zadar
lboric@unizd.hr

DOI: 10.21857/yk3jwh7ro9
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 13. 9. 2024.
Prihvaćeno: 28. 10. 2024.

U članku se razmatraju naručiteljske strategije uglednoga creškog franjevca, generala reda i novigradskog biskupa Antonija Marcella Petrisa. Izvode se zaključci o njegovim građevinskim projektima kojima je slijedio, ali i usmjeravao društvene, gospodarske i urbanističke promjene kroz koje je Cres prolazio početkom 16. stoljeća. Razmatranje se prije svega odnosi na urbanističke, arhitektonsko-stilske elemente tzv. kuće Arsan (zapravo Marcello Petris) i trotravejne kapele s njegovim nadgrobnikom u crkvi sv. Frane. U svim narudžbama fra Antonija Marcella Petrisa uočeni su elementi formiranja specifičnoga identitetskog obrasca u kojem su ocrтана individualna dostignuća u crkvenoj karijeri, a slute se i određeni politički stavovi. Ta se zapažanja konačno učitavaju u kontekst biografskih podataka, nadgrobnog epitafa i oporuke, što rezultira zaključcima o naručiteljevu poimanju i predstavljanju sebe i grada kojem se predstavlja.

Ključne riječi: *Cres; franjevci opservanti; fra Antonio Marcello Petris; franjevačka arhitektura; obiteljska kapela; renesansna efigija.*

Pristup ocrtavanju naručiteljskog profila neke osobe ili kolektiva zahtijeva umrežavanje specifičnih metodoloških postupaka koji procjenjuju i kontekstu-

* Istraživanje je financirano iz projekta „Architectural culture of the Early Modern Eastern Adriatic” (ERC-AdriArchCult GA n. 86586, European Union’s Horizon 2020 Research and Innovation Programme).

I would like to acknowledge the ERC-AdriArchCult GA n. 86586, which has received funding from the European Union’s Horizon 2020 Research and Innovation Programme.

aliziraju odluku o ciljanom ulaganju u arhitektonsku ili likovnu narudžbu ili donaciju, odabir predmeta, vrste, teme, materijala, stila, oblika i izvođača. Svi su ti procesi i postupci u određenoj korelaciji s vizualnom porukom koju se javnosti kani predložiti, a važan joj aspekt čini društveni status što ga naručitelj želi projicirati suvremenici i budućim promatračima sidreći na taj način konstrukciju svojega identiteta u ideji, prostoru i vremenu. Specifični obrasci naručiteljskih strategija posebice su vidljivi u kontrastima ambicioznijih narudžbi koje sadržajem, kontekstom, omjerima i stilsko-formalnim obilježjima odskakuju od ustaljenih normi zajednice, pa je preduvjet ocrtavanju naručiteljskog profila definiranje kulturološkog, društvenog, političkog i ekonomskog konteksta.

Sveobuhvatne društvene, političke i gospodarske preobrazbe koje su bile potaknute izmještanjem venecijanske uprave iz Osora u Cres oko 1450. godine očekivano su pokrenule i niz urbanističkih i arhitektonskih intervencija koje, u trajanju od nepuna dva stoljeća, jasno ocrtavaju matricu ranonovovjekovnih modela koji su se u nekim drugim gradovima utjelovljavali tijekom duljeg vremena.¹

Duž mletačke Dalmacije, dakako, postoji niz srodnih primjera, no u gradu Cresu preobrazbe srednjovjekovnog naselja u grad i upravno središte čitko su otisnute u njegovu proširenju uokolo oboda korpusa srednjovjekovne jezgre obgrljujući prostor luke, gdje je formiran novi gradski trg kao mjesto okupljanja novih administrativnih funkcija. Do kraja 16. stoljeća ondje je podignuto nekoliko javnih građevina poput Kneževe palače, gradske lože i tornja s gradskom urom pod čijim je lučnim prolazom novi prostor organski povezan s kasno-srednjovjekovnim trgovištem smještenim pred župnom crkvom, koja je pak od 1478. u funkciji kolegijate, sjedišta novoosnovanoga zbornog kaptola,² a *de facto* će postati konkatedralom osorskog biskupa. I u tom utemeljenju mogli bi se prepoznati odjeci preuzimanja komunalnih funkcija jer je zapravo zborna crkva pregradnjama pročelja krajem 15. stoljeća i kasnijom temeljitom obnovom unutrašnjosti krajem 16. stoljeća gotovo potpuno emulirala oblike osorske katedra-

¹ O aspektima tih urbanističkih promjena i proširenju gradske površine obuhvaćene novim fortifikacijskim prstenom: Andro Mohorovičić, „Analiza razvoja urbanističke strukture naselja na otocima zapadnog Kvarnera“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 61, 1956, str. 398–399.; Gianna Duda Marineli, „Le strade e le fortificazioni nella piana di Cherso“, *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, 89, 1989, str. 51–77.; Laris Borić, „Fortificiranje grada Cresa“, *Ars Adriatica*, 1, 2011, str. 133–148.; Laris Borić, „... bella et onorevole del modo che si vede che forse una tal no si trova in Dalmatia...“: urbanističke i arhitektonske preobrazbe grada Cresa u osvit novoga vijeka“, *Creski anali*, 1, 2018, str. 43–55; Laris Borić i Jasenka Gudelj, *Uveliko i umalo: lik i likovnost renesansnog Cresa*, Zadar 2019, str. 31–42.

² Leo Košuta, „Arhiv bivšeg osorskog kaptola“, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 45, 1955, str. 292.

le podignute tijekom druge polovice *quattrocenta*.³ Zamiranje Osora započelo je već đenoveškim razaranjem grada 1378., te je tijekom 15. stoljeća nekoć priličan gradski areal novim fortifikacijama reducirana na polovicu. Do kraja stoljeća na mjestu antičkoga foruma stoga je formiran novi trg s katedralom codussijevskoga tipa, biskupskim dvorom i gradskom vijećnicom s lučno rastvorenom prizemnom ložom. Premda je u Osoru i tijekom 16. stoljeća pregrađeno nekoliko ambicioznijih kuća lokalne, sada već malobrojnije vlastele,⁴ središte životnih funkcija dvojne osorsko-creške komune premješteno je u Cres, u kojem je zabilježen niz pregradnji i novogradnji kuća lokalne vlastele i novoobogaćenih pučana koje se položajem u odnosu na srednjovjekovni ulični raster, monumentalnijim gabaritima, višekatnošću, katkad i dispozicijom stambenog prostora, no najčešće stilskim karakteristikama svijetlih otvora izdvajaju od lokalno uobičajenih kasnosrednjovjekovnih tipoloških obrazaca pučke stambene arhitekture.⁵

Jedan od zanimljivijih primjera, ujedno i rani primjer tog fenomena, stoga važan model, nesumnjivo je kuća tradicionalno zvana Arsan (slika 1), u kojoj je danas smješten stalni postav Creskoga muzeja. Od početka 20. stoljeća lokalni su je historiografi na temelju grbova na svijetlim otvorima pročelja prepoznali kao kuću roda Petris, a potom je nastala i legenda o rodnoj kući glasovitoga filozofa Frane Petrisa (slika 2). No grbovi strateški istaknuti na dugome južnom pročelju nedvojbeno upućuju na naručitelja izgradnje fra Antonija Marcella Petrisa, uglednoga creškog franjevca, generala franjevačkih konventualaca te novigradskog biskupa, a datacija je postavljena u prva desetljeća 16. stoljeća⁶, kada je u

³ Isto.

⁴ Samo Štefanac, „O arhitekturi i ukrasima osorske katedrale“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 26, 1986. – 1987., str. 263–286; J. Gudelj, „Zborna crkva sv. Marije Snježne u Cresu“, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske, Zbornik Dana Cvita Fiskovića II.*, (ur. P. Marković, J. Gudelj), Zagreb 2008, str. 149–166; Laris Borić i Jasenka Gudelj, Uveliko i u malo, *nav. dj.*, str. 43–52. To je inače tek jedan u nizu fenomena u kojima je očitana ambicija srednjovjekovnog naselja da postane gradom u pravom smislu te riječi, *civitas*. Zoran primjer takvih ambicija utjelovljenih u arhitektonskim rješenjima daju dvije paške zborne crkve, ona u Starome gradu i nova, koja je građena u drugoj polovici 15. stoljeća). Dobre komparativne primjere na prostoru Veneta i Lombardije nudi zbornik *radova L' Ambizione di essere città, piccoli, grandi centri nell'Italia rinascimentale*, (ur. E. Svalduz), Venezia 2004.

⁵ Jasenka Gudelj i Laris Borić, „Gotičko-renesansna kuća Marcello Petris u Cresu“, *Peristil*, 45, 2002, str. 97–106; Tea Sušanji Protić, „Renesansna kuća Moise u Cresu – rezultati konzervatorskih istraživanja 2011. godine“, *Ars Adriatica*, 4, 2014, str. 283–298; Laris Borić i Jasenka Gudelj, Uveliko i u malo, *nav. dj.*, str. 95–130.

⁶ Jasenka Gudelj i Laris Borić, Gotičko-renesansna kuća, *nav. dj.*; Laris Borić i Jasenka Gudelj, Uveliko i u malo, *nav. dj.*, str. 112–115. Nakon biskupove smrti kuća je oporučno ušla u vlasništvo sestre mu Franice udane Bocchina, a potom njezina sina. To objašnjava grbove Bocchina na južnom portalu prizemlja i na sačuvanom kaminu.

Cresu još vrlo aktivna radionica majstora Francesca, oformljena na pregradnji pročelja zborne crkve.⁷

Slika 1. Pogled na zapadno pročelje i južnu bočnu fasadu kuće Arsan (Marcello-Petris) u Cresu

Slika 2. Monofora južnog pročelja kuće Arsan s grbom mješovitih heraldičkih oznaka Marcello i Petris

⁷ Predrag Marković, „Arhitektura renesanse u Hrvatskoj“, u: Hrvatska renesansa, katalog izložbe (ur. M. Jurković i A. Erlande-Brandenburg), Zagreb 2004, str. 99; Jasenka Gudelj, Zborna crkva, *nav. dj.*; Marijan Bradanović, Bradanović „Prvi krčki renesansni klesari“, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske, Zbornik Dana Cvita Fiskovića II.* (ur. P. Marković, J. Gudelj), 2008, str. 167–182; Marijan Bradanović, „Još jednom o širenju renesansne skulpture na Kvarneru“, *Ars Adriatica*, 6, 2016, str. 203–220; Laris Borić i Jasenka Gudelj, *Uveliko i u malo, nav. dj.*, 176–181.

Unutrašnjom strukturom, koja je rekonstruirana za konzervatorskih intervencija 1970-ih godina, kuća Arsan (dalje u tekstu Marcello-Petris) ne pokazuje značajniji odmak od uobičajene dispozicije prostora suvremenih kuća komunalnoga plemstva dalmatinskih gradova, osim što ovdje – kao ni kod gotovo svih creških primjera tog tipa – nema unutrašnjeg dvorišta; prizemne prostorije gospodarske namjene otvaraju se izravno prema ulici i trgu, a vanjskim se stubište prilazi stambenom prostoru prvoga kata, većem prednjem salonu iz kojeg se potom prilazi dvjema začelnim prostorijama, a unutrašnjim drvenim stubište uspinjalo se prema drugom katu identičnog rasporeda prostora. No kuća Marcello Petris od suvremenih se creških primjera prije svega izdvaja smještajem u odnosu na srednjovjekovnu strukturu grada u kojoj je nekolicina onodobnih suvremenih vlastelinskih kuća u pravilu nastajala pregradnjom starijih kuća na česticama koje su od kasnosrednjovjekovnih vremena bile u vlasništvu obitelji, najčešće uz glavnu prometnicu srednjovjekovnog naselja. Kuća Marcello Petris, za razliku od njih, postavljena je na samom obodu srednjovjekovne jezgre, štoviše dijelom stoji na nasutom dijelu srednjovjekovnog pristaništa, na što upućuje toponim Arsan u značenju arsenala.⁸ Odabirom lokacije uz maleni novonastali trg pokraj luke koja u nadolazećem razdoblju postaje novim gradskim središtem, odnosno bočnu ulicu, kontradu sv. Marka, koja od obale vodi prema najstarijoj palači Petrisovih, koja je u 16. stoljeću povećana u monumentalnu Moisé-Petris, otkriva strategiju naručitelja koji želi naglasiti status kakav uživa u mjesnim okvirima, a koji sadrži dvoslojnu simboliku. Prije svega riječ je o lokaciji koja izravnom komunikacijskom sponom s matičnom i najvećom kućom Petrisovih svjedoči o pripadnosti tomu vodećem rodu srednjovjekovnog Cresa, a tu poveznicu naglašava dugo južno pročelje kuće fra Antonija Marcella Petrisa artikulirano pravilnim osima renesansnih lučno zaključenih prozora. Glavno je pak pročelje okrenuto prema nekadašnjemu pristanišnom prostoru, odnosno obalnoj liniji koja je bila uređivana posljednjih desetljeća 15. stoljeća kao važan aspekt spomenutih preobrazbi Cresa i ova prema novim maritimnim funkcijama. Takvim postavom u prednje je salone stambenih etaža uvedeno i mnogo toploga jugozapadnog svjetla (dobar dio i nizovima prozora bočne fasade), a i na simboličan način postala je prvom rezidencijalnom građevinom u spomenutom okretanju grada prostoru luke, sa svim kontekstualnim političkim

⁸ Branko Fučić, *Apsyrtides: kulturno-povijesni putopis po otočju Cresa i Lošinja*, Mali Lošinj, 1995, str. 54. Kuća je dijelom izrasla na temeljima masivnije srednjovjekovne građevine: Jasminka Čus-Rukonić, „Najnovija arheološka nalazišta u gradu Cresu“, Mali Lošinj, 2014, str. 39.

i gospodarskim konotacijama tog procesa.⁹ Zapadna fasada, koja se pozicijom salona pred koje je postavljena i plastikom otvora postavlja kao glavna, okrenuta je prema malenom trgu kao njegova dominantna točka, iako je njezina sjeverna polovica gotovo posve zakrivena susjednom građevinom. Vidljivi se dio otvara trgu dvjema cvjetno-gotičkim biforama, a stubište je domišljato sakriveno u prolazu prema spomenutoj kući. Zakrivljeni dio pročelja, kao i čitava duga južna fasada, rastvoreni su lučno zaključenim monoforama koje odabirom motiva i kvalitetom izvedbe upućuju na porijeklo u radionici majstora Francesca koja je u Cresu aktivna od pregradnje pročelja creške zborne crkve; radionica se koristi prepoznatljivim jezikom dekorativnih elemenata kakve je u Veneciji sustavno primjenjivao Giovanni Buora, a u Cres je bio prenesen s osorske katedrale.¹⁰ Kvaliteta klesarske izvedbe na kući Marcello-Petris za mjesne je standarde prilično visoka, te se datacijski i atributivno može dovesti u izravnu vezu s klesarima iz neposredne blizine samog majstora Francesca. Nadalje, treba upozoriti i na strateški odabir i postavljanje stilskih elemenata arhitektonske plastike čija organizacija donekle odudara od uobičajenoga jadranskog miješanja stilova sredine i kraja 15. stoljeća. Na vidljivom dijelu pročelja rastvorene su cvjetno-gotičke bifore, dok jednostavniji renesansni lučno zaključeni prozori artikuliraju njegov zakrivljeni dio i pravilne osi duge bočne fasade. Osim toga, oblikovanje pročelnih gotičkih bifora jedinstveno je u prostoru Kvarnera jer je tako složeno preplitanje kasnogotičkih lukova čije je mrežište konstruirano interferirajućim polukružnim lukovima, osim u Veneciji, primjerice na palačama Franchetti ili Pisani Moretta, kod nas relativno rijetko, pa ga se u nešto reduciranoj inačici može pronaći mnogo južnije, u Korčuli (s karakterističnom filigranskom obradom tamošnjih radionica) i Hvaru, primjerice na nedovršenoj tzv. kući Hektorović i kući Gazarović, koje se datiraju na kraj *quattrocenta*.¹¹ Kod svih tih južnodalmatinskih primjera, bez obzira na varijacije pravilnosti njihova osnovnog postava, raskošno razvedeni cvjetnogotički otvori redovito tvore najsnažniji naglasak pročelja. Ipak, komparativni model u prepoznavanju mogućih strategija pročelnog postava gotičkih polifora i odnosa njihove pozicije u odnosu na one ranorenesansnih obilježja

⁹ Laris Borić, „bella et honorevole“ *nav. dj.*; Laris Borić i Jasenka Gudelj, Uveliko i u malo, *nav. dj.*, str. 36–42.

¹⁰ Samo Štefanac, O arhitekturi i ukrasima, *nav. dj.*

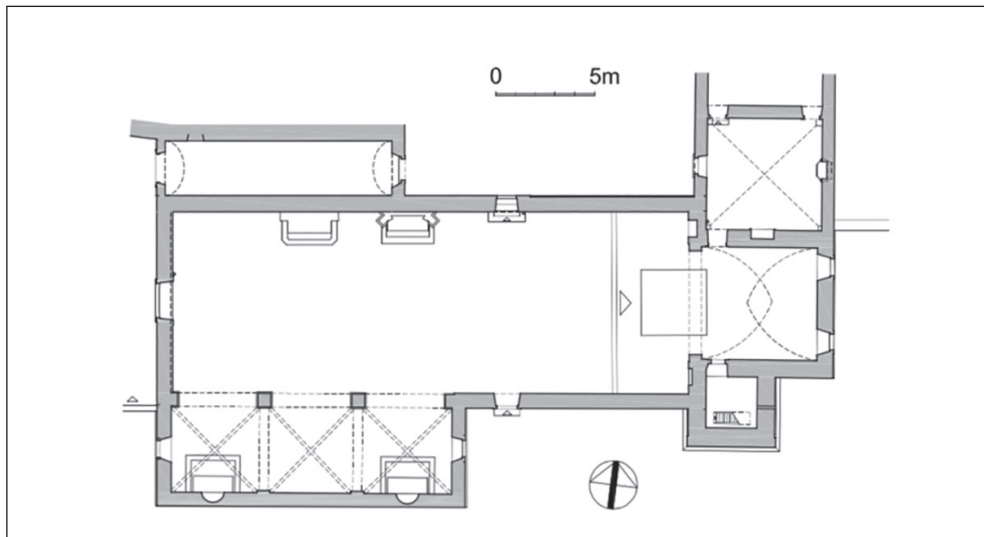
¹¹ Niko Duboković-Nadalini, „O građevinskom razvoju grada Hvara polovinom XV. st.“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 12, 1960, str. 164–171; Cvito Fisković, „Graditeljstvo grada Hvara u XVI st.“, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 10, 1977, str. 455–469; Joško Kovačić, „O kući tzv. Hektorovića na gradskom zidu u Hvaru“, *Prilozi povijesti otoka Hvara* 10, 1997, str. 75–100.

moгуće je potražiti u Dubrovniku, gdje dobar primjer pružaju kuće Ranjina na Pustijerni te Braichi Isusović na Prijekomu. I ondje su, kako je to uočila Nada Grujić,¹² kasnogotički rastvoreni naglasci postavljeni na dio pročelja vidljiv iz grada, dok su dijelovi vidljivi iz uske i strme kale rastvoreni ranorenesansnim monoforama pravokutnog modela i jednostavnijim otvorima. Učita li se takva strategija postava reprezentativnijih kasnogotičkih otvora u odnosu prema vidljivosti iz ključnih točaka javnoga gradskog prostora u kontekst samopromocije vlasnika kuće, mogla bi se postaviti hipoteza o pročelnom rastvaranju cvjetnogotičkog naglaska kao svojevrsnoj strategiji ambicioznijeg pozicioniranja obitelji u složenim dubrovačkim društvenim okvirima. Sukladno tomu, u Cresu bi se izgradnja udobne kuće jednog biskupa i franjevca na rubu srednjovjekovne jezgre grada, pročeljem okrenute prema novouređenoj obalnoj liniji luke, a bočno usidrenom na liniji prometnice koja je povezuje s matičnom kućom Petrisovih, kao i specifičnim pozicioniranjem svijetlih otvora, mogla očitati kao određeni naručiteljski izričaj kojim fra Antonio Marcello Petris naglašava svoj status u odnosu na mjesne društvene strukture, ali i, ne manje važno, u odnosu na ostale granke roda Petris (slika 3a i b). Tako postavljeno čitanje naručiteljske strategije kojom se naglašava izdvojeni status fra Antonija Marcella Petrisa u odnosu na grad i njegovu elitu, ali i na vlastitu porodicu, dopunjava i drugi njegov gradi-teljski pothvat, izgradnja trotravejne kapele prigradene crkvi sv. Frane, koja je na koncu postala i mjestom njegova ukopa.¹³

Takva prigradnja uklapa se u poznati naručiteljski model često primijenjen na samostanskim, poglavito franjevačkim crkvama istočnojadranskih gradova kojim se komunalna elita prigradnjom kapela uz franjevačke ili dominikanske crkve u predtridentskom razdoblju nastojala pozicionirati u gradskoj zajednici. Trotravejna struktura kapele otvara se prema brodu s tri profilirana luka koja se oslanjaju na bogato ukrašene klesane stupce, s velikim kružnim cvjetovima na sve četiri strane debela i ranorenesansnim korintizirajućim kapiteli-ma. Taj je specifični tip kapitela formiran u Veneciji 1460-ih godina u radionici Pietra Lombarda, a do prijelaza stoljeća postao je standardom u radionicama Tullija Lombarda, Giovannija Buore (autora kipova iz osorske katedrale) te

¹² Nada Grujić, „Gotičko-renesansna arhitektura Dubrovnika u 15. i 16. stoljeću“ u: *SIC ARS DE-PRENDITUR ARTE*, Zbornik u čast Vladimira Markovića (ur. S. Cvetnić, M. Pelc, D. Premerl), Zagreb 2009, str. 239. Osim toga, autorica podsjeća (str. 250, bilj. 11.) da inzistiranje na stilski anakronim oblicima može izražavati i politički stav poput Sforza u Milanu ili Jagelovića u Češkoj, koji oda-birom gotičkih oblika iskazuju legalitet i kontinuitet vlasti u prvom ili obnovu kraljevstva nakon političkih i vjerskih kriza u drugom primjeru.

¹³ Vlahović 1995, str. 13; Gudelj 2010, str. 193–194; Borić i Gudelj 2019, str. 66–67.

Slika 3a. Tlocrt crkve sv. Frane u Cresu

Slika 3b. Pročelje trotravejne kapele Marcello Petris u creškoj crkvi sv. Frane

Maura Codussija. Na prostoru mletačke Dalmacije javlja se u Zadru početkom 16. stoljeća, kao i u gornjim zonama i na kupoli šibenske katedrale, koja se dovršavala do 1536. Rozete na pilonima pripadaju istom repertoaru arhitektonske dekoracije.

Traveji kapele nadstvođeni su križno-rebrastim svodovima i međusobno su odvojeni polukružnim kamenim lukovima, pri čemu je srednji travaj naknadno povišen i u njemu su danas smještene orgulje. Izvorno je upravo on služio kao kapela sv. Antuna te je sadržavao oltar i podnu grobnicu s nadgrobnikom fra Antuna Marcella Petrisa. Najsrodniji primjer može se naći u kapeli Detrico u zadarskoj crkvi sv. Frane, a tipološki i obiteljskim okolnostima narudžbe u vezu se mogu dovesti i kapele Benedetti u poljudskoj franjevačkoj crkvi te one uz hvarsku franjevačku i bolsku dominikansku crkvu, dok je razlog dogradnje one na Kamporu, čini se, liturgijske naravi.¹⁴ U inventaru iz 1653. navodi se da su se u creškoj kapeli nalazila tri oltara, u svakom traveju po jedan; onaj novi, posvećen sv. Frani, uza stari, oltar sv. Antuna Padovanskog, koji je u crkvu prenesen iz prvotne srednjovjekovne crkve i koji se u arhivima naziva oltarom monsinjora Marcella, te oltar obitelji Petris „pred obiteljskom grobnicom“.¹⁵ Petrisovi su, kao jedan od najbrojnijih rodova creške vlastele, koja se upravo u 16. stoljeću zbog toga počela dijeliti u ogranke, raspolagali s dvije obiteljske grobnice – u crkvi Sv. Duha nedaleko od franjevačke crkve, koja je zapravo obiteljska kapela,¹⁶ ali i u sjevernoj kapeli svetišta zborne crkve na kojoj je njihov grb i zbog čijeg su neprijemljenog korištenja 1601. uložili prigovor Gradskom vijeću.¹⁷

Slijedeći pretpostavku o specifičnostima naručiteljskih strategija biskupa fra Antonija Marcella Petrisa, i u podizanju trotravejne kapele moglo bi se prepoznati osobno nastojanje, zamisao podizanja osobne grobnice, za razliku od obiteljskih kapela o kojima je u pravilu riječ u ostalim spomenutim slučajevima prigradnje kapela. Ta je izgradnja, doduše, bila potaknuta već oporukom fra Antonijeva oca Nikole u kojoj se već spominje koncept kapele¹⁸, a kojoj je Marcello Petris bio izvršitelj. Stilska i izvedbena srodnost arhitektonske plastike tih

¹⁴ Velnić 1980, str. 52; Pelc 2007., str. 239–241.

¹⁵ Josip Vlahović, *Odlomci iz povijesti grada Cresa*, Zagreb 1995, str. 40–41. Autor arhitektonsku strukturu, zbog postojanja triju oltara, smatra trima kapelama, no srodan trotravejni prostor zadarske kapele Detrico u crkvi sv. Frane povijest umjetnosti uvijek vidi kao jedinstvenu konstrukciju, unatoč ondje vidljivim trima stilskim fazama uzrokovanim višedesetljetnom gradnjom.

¹⁶ Branko Fučić, *Apsyrtides*, *nav. dj.*, str. 56.

¹⁷ Jasenka Gudelj, *Zborna crkva*, *nav. dj.*, str. 155.

¹⁸ Josip Vlahović, *Odlomci iz povijesti*, *nav. dj.*, str. 13.

intervencija s onom na kući Marcello Petris te monumentalnost trotravejne kapele, koja je postala njegovim ukopišnim mjestom, govore o tom fratra i biskupu kao osobi koja je sve te zahvate naručiteljski profilirala povjerivši radionici koja je već bila zaposlena na izgradnji njegove nove kuće i projektiranje i još neke pregradnje u crkvi i samostanu, čiji se opseg u predstojećim istraživanjima tek treba točnije utvrditi.¹⁹

Fra Antoniov sačuvani nadgrobnik, poklopica s njegovim reljefnim likom, iznimno je kvalitetno kiparski oblikovan, s portretnim crtama po svoj prilici izvedenima prema posmrtnoj masci i jezično rafiniranim elegičnim nadgrobnim natpisom koji je kasnije umetnut u baroknu kartušu i postavljen na zid kapele: SERAFICO COETU MERITIS QUI PRAEFUIT OLIM / DOGMATE QUI SACRO, QUI LATIOQUE POTENS / MARCELLAE GENTIS IACET HAC ANTONIUS URNA / QUI FUIT ET PATARAE PRAESUL ET AEMONIAE / PROH! DOLOR! HEU FACINUS NOSTRIS MORS INVIDA TERRIS / CUR POTUIT CHERSI GLORIA TANTA MORI? MDXXXVI (slika 4a i b).

Neobično je da elokventni natpis što ga je, po svoj prilici, još za života sastavio pokojnik inzistira isključivo na mletačkom dijelu dvojnoga prezimena Marcello Petris, pa se i na taj način – uz razmatrani naručiteljski kontekst smještaja i arhitektonskog rješenja *palazetta* Marcello-Petris te podizanja obiteljske kapele – taj ambiciozni biskup i fratar izdvaja kao osoba koja u vlastitome društvenom kontekstu nastoji ocrtati izdvojeni status unutar kojeg bi se mogli razabrati i određeni provenecijanski politički stavovi, suprotstavljeni onima prohabsburškima, pa i protestantskima, koje su zastupali neki od članova roda Petrisovih.²⁰

¹⁹ Jasenka Gudelj, „Cres, samostan sv. Franje“, u: *Veličina malenih: povijest i kulturna baština Hrvatske provincije sv. Jeronima franjevac konventualaca*, (ur. M. Pelc), Zagreb 2010, str. 191. J. Vlahović (Odlomci iz povijesti, *nav. dj.*, str. 13) ne navodi izvore tvrdnje da je fra Antonio godine 1524. uz manji klaustar dao izgraditi dvoetažni stan. U samostanskom lapidariju sačuvana je greda kamina s lijepo klesanim grbom Marcello Petris u vijencu. (Jasminka Čus-Rukonić, Najnovija arheološka, *nav. dj.*, kat. 38).

²⁰ Stefano Petris, „Un processo per eresia nel 16 secolo (Matteo Patrizio da Cherso)“, *Pagine istriane*, 7, 1909, str. 32–35.

Slika 4a. Nadgrobnik fra Antonija Marcella Petrisa

Slika 4b. Nadgrobni natpis s groba fra Antonija Marcella Petrisa u baroknoj kartuši

Najprecizniju biografiju fra Antonija Marcella Petrisa iznio je creški kroničar kasnoga 19. stoljeća Stefano Petris²¹ određivši mu godinu rođenja oko 1450. te iznijevši podatak da je rođen u braku Nikole Petrisa i neznane nam supruge koja je potjecala iz venecijanskog roda obitelji Marcello kao Frane Petris, uz sestru Franicu i brata Ivana, s kojima je ostao blizak, te stariju (polu?)braću Antona, Stjepana i Dobricu. Godine 1489. zabilježen je kao redovnik u krčkome franjevačkom samostanu, a 1493. s titulom doktora teologije u Rabu. Te ga je godi- ne creško Vijeće uputilo kao izaslanika u Veneciju, gdje je komunu zastupao u nekom imovinskom sporu. Već je 1496. napredovao do položaja dalmatinskog provincijala, a potom i generala franjevačkog reda. Prvih godina 16. stoljeća taj fratar počinje inzistirati na dvojnomo prezimenu dodajući uz creško Petris i maj- čino venecijansko Marcello. Godine 1502. boravio je u Trstu, no u tom je razdo- blju češće zabilježen u creškim kupoprodajnim ugovorima i zapisima sa sjednica Gradskoga vijeća, koje ga je 1508. iznova imenovalo poslanikom koji je pred Senatom iznio nužnost pokretanja izgradnje novoga fortifikacijskog pojasa. Iste je godine, braneći interese franjevačkog samostana, fra Antonio Marcello Petris

²¹ Stefano Petris, *Spoglio dei libri consiglieri della città di Cherso*, vol. I, Capodistria, 1892, str. 86–87.

prosvjedovao protiv novoga običaja ukapanja u zbornoj crkvi jer se „već više od 250 godina Cresani pokapaju uz franjevački samostan“, čime je ujedno potvrđen i njegov rani osnutak.²²

Godine 1517. fra Antonio Marcello Petris postao je generalom franjevačkog reda, upravo tijekom završne faze razdvajanja konventualaca od opservanata koje je potvrđeno bulom pape Leona X., nakon čega je Crešanin stao na čelo konventualske frakcije.²³ Prvih godina nakon tog događaja češće je boravio u istarskim franjevačkim samostanima, no davno iznesena i datacijskom koincidencijom temeljena pretpostavka fra Girolama Granića da je pritom posredovao u narudžbi Carpacciove piranske franjevačke pale nije dokazana.²⁴ Fra Antonio potom je hodočastio u Svetu Zemlju, posjetivši i Egipat, što u svojim *Deset dijaloga o povijesti* s poštovanjem spominje njegov pranećak, filozof Frane Petris.²⁵ Godine 1520. u venecijanskim je Frarima organizirao generalni kapitul Reda, a 4. travnja 1522. na vrhuncu crkvene karijere imenovan je biskupom Novigrada (prethodno i naslovnim biskupom Patrasa). Čini se da ga je bolest prisilila da se 1525. povuče u rodni Cres, gdje je i umro 5. rujna 1526.²⁶

Postoji li kakva korelacija između fra Antonijeva inzistiranja na dvojnomo, mletačko-creškom obliku prezimena, njegovih biografskih podataka i narudžbi koje se formalnim i asocijativnim aspektima izdvajaju od lokalno uobičajenih rješenja? Može li se, k tomu, inzistiranje na dodavanju prezimena Marcello, a onda i, u slučaju nadgrobnooga natpisa, reduciranju isključivo na identitet toga mletačkog roda vidjeti kao dodatni aspekt iste strategije?

Daniele Farlati u svojem je *Illyricum Sacrum*, u poglavlju posvećenom povijesti Osorske biskupije, spomenuo i fra Antonija navodeći predaju prema kojoj je rođen u siromašnoj obitelji u Belom, nakon čega ga je posvojio i školovao ugledni član venecijanske obitelji Marcello nadjenuvši mu svoje prezime. No treba upozoriti kako Farlati po pitanju creških informacija nije posve pouzdan

²² Francesco Dobrovic, *Cenni storici sulla origine e fondazione del convento di San Francesco in Cherso nonchè sulla vita e famiglia del generale dell'ordine dei francescani minori conventuali Padre Antonio Marcello del medesimo ordine*, Padova 1895, str. 8–11.

²³ Francesco Dobrovic, *Cenni storici*, nav. dj., str. 28; Mate Roščić, „Povijest provincije od dolaska franjevaca do novijega doba“, u: *Veličina malenih: povijest i kulturna baština Hrvatske provincije sv. Jeronima franjevaca konventualaca* (ur. M. Pelc), Zagreb 2010, str. 62.

²⁴ Tu je pretpostavku bez detaljnije elaboracije ponovila Emanuela Bellemo u tekstu o Carpacciovoj piranskoj franjevačkoj pali na mrežnoj stranici http://members.tripod.com/pirano_d_istria/id100.htm (pristupljeno 11. svibnja 2024.).

²⁵ Frane Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, Pula 1980, str. 15.

²⁶ Francesco Dobrovic, *Cenni storici*, nav. dj., str. 39–41.

izvor, osobito kada je riječ o creškome franjevačkom samostanu za koji primjerice tvrdi da je osnovan tek krajem 15. stoljeća, kao i da je u tom činu ključnu ulogu imala creška porodica Bocchina.²⁷ Obje su tvrdnje netočne, pa se čini da je Farlatijev osorsko-creški informator nastojao dodatno uvećati važnost ugledne vlastelinske obitelji Bocchina. Slijedom toga i podatak o siromašnome bejskom podrijetlu fra Antonija i njegovu posvojenju u venecijansku obitelj Marcello gubi na vjerodostojnosti.

Za pouzdaniji izvor podataka treba se obratiti fra Antonijevu suvremeniku, uglednomu venecijanskom kroničaru Marinu Sanudu.²⁸ On je 2. rujna 1517. zabilježio fra Antonijev govor pred Senatom, netom nakon što je ovaj stigao iz Rima, sa spomenutih raskolnih franjevačkih sastanaka. Sanudo navodi da je fra Antonio da Cherso ili fra Antonio Marcello (kako se ovaj na lagunama predstavljao) kao dječak boravio kod Girolama Marcella, koji je u međuvremenu, u službi venecijanskoga *bajla*, umro u Konstantinopolu. Kako je creški dječak odmalena vrsno propovijedao, mecena ga je poslao na školovanje, koje

²⁷ Daniele Farlati, *Illyricum sacrum*, vol. V, Venetia 1775, str. 212–213. Po svoj je prilici došlo do miješanja s podacima o utemeljenju samostana trećoredaca u Martinšćici i Porozinama o kojima Farlati izvještava na str. 210.

„Antonius Marcellus humili genere natus in castello insulae Crexensis, quod Caisole, idest Caput insulae vocatur. Hunc familia Marcella patricia Veneta, ob egregiam quamdam in puero indolem, pro filio adoptavit, suo cognomine impertiit, et politioribus literis erudiendum solerti magistrorum curae tradidit. Ineunte adolescentia in sodalitatem Patrum Conventualium S. Francisci nomen dedit; atque in coenobio Crepsensi, monasticae disciplinae tyrocinium posuit; cum excellenti ingenio, ac singulari cujusque generis doctrina virtutes omnes conjunxit, quae in religiosum ac magnum virum cadere possunt. Cum Franciscani, quos Conventuales vocant, ab iis, quibus ab Observantia cognomen est, Leona X. Pontefice Max. approbante secessionem fecissent; Antonius creatus fuit primus Magister generalis Patrum Conventualium; deinde Patrensis Archiepiscopi titulum obtinuit; demum anno 1521. Aemoniae sive Civitati Novae in Istria praepositus Episcopus, annos quinque hanc Ecclesiam sanctissimae administravit. Decessit anno 1526. Sepultus est in aede Crepsensi Franciscana Patrum sui Ordinis, ante aram sanctissimae Crucis. Lapidum sepulchrali ejus effigies pontificali habitu atque vestitu insculpta est, et apposita haec inscriptio Seraphico ...“ (za transkript natpisa vidjeti gore u tekstu).

²⁸ Marino Sanudo, *I diarii di Marino Sanuto*, vol. 24, Venezia 1879, str. 624–625.

„di 2. La matina, vene in Colegio il Zeneral di frati Menori, don Antonio da Cherso, over MarzeIo, acompagnato con assa' frati dil suo ordene, per esser noviter venuto di Roma. Et sentato apresso il Principe, fece una oration bella, vulgar, dicendo il Papa, poi concesso far uno altro Zeneral di Observanti, ha parso al suo capitolo di ministro de questa provincia di Santo Antonio elezerlo suo Zeneral, oferendosi per la Signoria nostra, per esser, se pol dir, venetian, ni cognoseer altra patria che questa, qual prima fo educato in caxa dii domino Hironimo Marzelo, morì baylo a Constantinopoli, qual lo messe a predichar piccolo, et cussi poi postosi a studiar e predichato in varie citade, a la fin è azonto a questa dignità dii zeneralato. Il Principe lo charezo assae, alegrandosi di la creation sua.“

ga je pripremiло za crkvenu karijeru. Nema sumnje da je Sanudo tog jutra iz relativno pouzdanih izvora došao do informacija o creškome fratr, ali ni on ne iznosi okolnosti i razloge zbog kojih bi se Girolamo Marcello bio brinuo o djetetu. Po svoj je prilici najtočnija pretpostavka N. Lemessija da je majka creškoga fratra podrijetlom iz venecijanske obitelji Marcello, a kojim je putem on već kao dječak ili mladić mogao otići na školovanje u Veneciju.²⁹ Ne navodeći poznaje li Farlatijeve ili Sanudove podatke, Stefano Petris primjećuje da se fra Antonio mletačkim prezimenom, uz creško, počeo koristiti tek nakon 1502., jer se u ranijim dokumentima nalazi isključivo kao *de Petris*, za što navodi nekoliko arhivalija iz devedesetih godina 15. stoljeća. Tek se 1502. u pismu bratu Ivanu, koji je gvardijan krčkog samostana, potpisao kao *Antonius Marcellus chersinas*, a tako imenuje i adresata³⁰; u kasnijim komunalnim i drugim dokumentima fra Antonio redovito je zabilježen dvojnim prezimenom Marcello Petris. Treba primijetiti kako nije posve jasno je li riječ o dodanom prezimenu ili o drugom imenu izvedenom iz prezimena mletačke obitelji kojoj je očito mnogo dugovao.³¹ Brat Ivan, koji je i sam u jednom trenutku bio imenovan dalmatinskim franjevačkim provincijalom, u brojnim se krčkim dokumentima također navodi kao Marcello Petris, pa se treba složiti s pretpostavkom Stefana Petrisa, kroničara, da je riječ o majčinu prezimenu koje braća, čini se, po Antoniovoj zamisli, dodaju onom naslijeđenom od oca. U svakom se slučaju kod dometanja

²⁹ Niccolo Lemessi, *Note geografiche storiche artistiche sull'isola di Cherso*, vol. I., Roma 1979, str. 173–174. Autor razvija hipotezu da su braća Antonio i Giovanni Petris dodali prezime Marcello zbog toga što bi im majka bila posljednja u jednom odvjetku te obitelji, čime bi stekli pravo preuzimanja prezimena, no Lemessijevo i Dobrovićevo pomalo nategnuto dovijanje obrazloženju takvog postupka dodatno implicira neobičnost čina možda motiviranog određenom fra Antonijevom strategijom koju se u ovom tekstu nastoji dokučiti. Treba priznati da nije neobično da se grane veće obitelji imenuju spajanjem s nekom drugom, tako arhivi bilježe grane Petris-Bocchina, Moisè-Petris, i sl., a jednako tako nije neobična ni ženidba predstavnika creške vlastele predstavnicima uglednih venecijanskih imena, zabilježena je ženidba nekog Ivana Petrisa Stanom udovom Foscari, a jedan je Nikola Petris uzeo Luciettu Grimani (Farlati 1979, str. 174). Ipak, nije na odmet ponoviti da je primjer fra Antonija Marcella Petrisa od navedenih komparativnih situacija u svim aspektima bitno različit i posljedica osobne odluke, a ne društvenih uzanci ili notarskih intervencija.

³⁰ Francesco Dobrovic, *Cenni storici*, *nav. dj.*, str. 33.

³¹ Pretpostavku da je riječ o dodanom imenu, a ne prezimenu Marcello iznosi Francesco Dobrovic (*Cenni storici*, *nav. dj.*, str. 33) vođen potrebom za afirmacijom uloge koju je u lokalnoj creškoj povijesti ima fra Antonio. Prema takvom tumačenju, fratar bi svojem franjevačkom imenu Antonio (rođen je kao Francesco) dodao ime izvedeno iz prezimena venecijanskih dobročinitelja ne mijenjajući creško prezime. No Dobrovićevoj se hipotezi suprotstavljaju dva podatka koja upravo Dobrovic prenosi, (prez)ime Marcello naš fratar u pismu 1502. dodaje i bratovu imenu, a svaku dvojbu otklanja sintagma uvrštena u nadgrobni natpis: *MARCELLAE GENTIS*.

prezimana Marcello može govoriti o određenoj strategiji samopromocije koja se u idućim desetljećima utjelovila u spomenutim naručiteljskim aktivnostima, gradnji kuće na istaknutoj poziciji posve novoga gradskog prostora okrenutog prema novouređenoj luci, koja je upravo postajala novom jezgrom grada, i strateški postavljenim salonima rastvorenim *gotico fiorito* biforama koje se u ovom čitanju – a s obzirom na njihovu priličnu stilskooblikovnu neuobičajenost u lokalnome i obližnjemu geografskom kontekstu – mogu vidjeti kao (ob)likovni izričaj takve strategije.

Iako za sada nije moguće pouzdano reći kada je točno sagrađena golema trotravejna kapela uz crešku franjevačku crkvu, kvaliteta graditeljske i klesarske izvedbe kao arhitektonski izričaj upućuju, kao i u primjeru kuće Arsan, na blizinu majstora koji su pregradili pročelje zborne crkve, što bi je datiralo u prva desetljeća 16. stoljeća. Biskupske su insignije na grbovima Marcello-Petris *terminus ante quem non* i tu gradnju smještaju u 1522. godinu, kada je imenovan novigradskim biskupom, no biskupskim se insignijama Marcello-Petris mogao koristiti i na temelju imenovanja naslovnim biskupom Patrasa nakon 21. svibnja 1521.³²

Sastavljajući oporuku u ljeto 1525., fra Antonio Marcello Petris za potrebe službe u novosagrađenoj kapeli ostavio je znatnu svotu od 300 zlatnih dukata u srebrnom posuđu koje je u privremeno vlasništvo i na skrb dobio njegov istoimeni nećak, sin sestre mu Franice, fra Antonio, kojemu je ostavio i kuću Arsan.³³ Prema odredbama oporuke, nakon nećakove smrti svota je trebala biti utrošena u kupnju terena čijim bi se najmom osigurala oficijatura u kapeli sv. Ante, koja se u jednome kasnijem dokumentu iz 1537. naziva kapelom novigradskoga biskupa, *Reverendissimi domini Episcopi emoniensis*.³⁴ Veličinom i odnosom prema tijelu crkve kapela Marcello Petris na istočnoj obali Jadrana ponajbolju usporedbu pokazuje s kapelom Detrico, koja je u razdoblju 1480. – 1530-ih prigradljena zadarskoj crkvi sv. Frane. Okolnostima narudžbe izgradnje i ikonografske opreme zadarska je kapela usko vezana uz osobu Ivana Detrica, proslavljenog borca protiv Osmanlija, poklonika sv. Ivana Kapistrana i podestata Ancone, a koja je nakon

³² <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bmarcela.html>, pristupljeno 11. 6. 2024. M. Roščić (Povijest provincije, *nav. dj.*, str. 62) navodi da je nadbiskupom Patrasa imenovan već 1519.

³³ Jasenka Gudelj i Laris Borić, Gotičko-renesansna kuća, *nav. dj.*, str. 102.

³⁴ Francesco Dobrovic, Cenni storici, *nav. dj.*, str. 35. Zanimljiva je oporučna odredba da, u slučaju da crkva i kapela pripadnu „frates Zocchulantes“ ili nekom drugom redu, oficijatura se ima premjestiti u kolegijatu ili crkvu ženskoga benediktinskog samostana sv. Petra (isto, str. 42).

njegove smrti i smrti udovice mu Ivane postala njihovim grobnim mjestom.³⁵ Detricov zadarski nadgrobnik tek je dijelom sačuvan, izmješten izvan kapele, no creški Petrisov sačuvan je integralno, premda je izmješten. Kao i kapela, on je za relativno skromne istočnojadranske kiparske domete 16. stoljeća izvanredno oblikovan nadgrobnik s likom pokojnika. Kvalitetom se znatno izdvaja od dometa lokalnih klesara čiji su standardi uobičajeni za onodobnu kvarnersku produkciju,³⁶ pa atribucija u ovom trenutku nije moguća, autora bi trebalo tražiti u sredinama viših likovnih dometa.

Kapela i nadgrobnik zamisli i kvalitetom izvedbe, jednako kao i kuća Marcello Petris, vidno odskaču od uobičajenog standarda suvremenih creških arhitektonskih i likovnih narudžbi te osnažuju iznesenu hipotezu o načinu na koji, premda nominalno skroman fratar, Antonio Marcello Petris sebe doživljava, a potom i predstavlja, kao istaknutog pojedinca čija se zasebna narav u odnosu na pripadnike creške društvene elite izdvaja postignućima u crkvenoj karijeri, ali proizlazi iz posebne životne sudbine utjelovljene u venecijansko-creškoj kombinaciji prezimena Marcello Petris kojom se fra Antonio koristio barem od 1502., što je heraldički i istaknuo na svojoj creškoj kući, a koja se na epitafu u kapeli Marcello-Petris svela isključivo na njegov venecijanski sloj: *Marcellae gentis*.

³⁵ Josip Velnić, „Samostan sv. Frane u Zadru, povijesni prikaz njegova života i djelatnosti“, u: *Samostan Sv. Frane u Zadru – Zbornik radova posvećen 700. obljetnici posvete crkve Sv. Frane u Zadru* (ur., J. Velnić), Zadar 1980, str. 52–53.

³⁶ Marijan Bradanović, Još jednom o širenju, *nav. dj.*

Laris Borić

Orderer Antonio Marcello Petris of Cres (ca 1450–1526), General of the Franciscan Order and Bishop of Novigrad

Summary

The paper analyses the ordering strategies of Antonio Marcello Petris, distinguished friar of Cres, general of the Order and bishop of Novigrad. Conclusions are drawn concerning his building projects, which not only followed, but also steered social, economic and urbanistic changes Cres was experiencing at the beginning of the 16th century. The analysis primarily regards the urbanistic and architectural elements of the style of the so-called Arsan house (in fact Marcello Petris's house) and the three-trave chapel with his tombstone in the church of St. Francis. All the orders made by friar Antonio Marcello Petris included elements used to form a specific identity pattern reflecting both his individual achievements in the ecclesiastic career and certain political opinions. These observations are in the end put in the context of his biographical data, epitaph and testament, resulting in conclusions regarding the orderer's notion and presentation of himself and the city he presented himself to.

Keywords: Cres; Franciscan observants; friar Antonio Marcello Petris; Franciscan architecture; family chapel; Renaissance effigy.